

DOI:10.26104/NNTIK.2022.1.6.068

Саттарова А.Т.

ЖАҢЫЛМАЧ ЖАНА КАЛП ЖАНРЫН ОКУТУУ БАЛА
ТАБИЯТЫН СЕЗИМТАЛДЫККА ТАРБИЯЛАЙТ

Саттарова А.Т.

ОБУЧЕНИЕ СКОРОРГОВОРКИ И ЖАНРА ОБМАНА ВОСПИТЫВАЕТ
ДЕТЕЙ К ТОНКОЙ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ

A. Sattarova

THE LEARNING TONGUE TWISTERS AND THE GENRE OF DECEPTION
EDUCATES CHILDREN TO A FINE SENSITIVITY

УДК: 371.3:784.67

Бул макалада жаңылмач жана калп жанрынын жанрдык табияты, алардын курулушу, тематикалык бөлүнүштөрү жөнүндө өзүнчө кеңири сөз болуп, аны окутууда таалим-тарбиялык жана балдардын тилин жетектөөчүлүгү мааниси каралды. Ошондой эле баланын поэзияга болгон шыгынын арттырышы, эске тутуусунун бекемделиши жөнүндө кеңири айтылат. Жаңылмач жана калп жанрынын бүтүндөй мазмундук фактурасы, структуралык түзүлүшү кескин өзгөрүп кетиши жөнүндө жана ушундан улам алардын көп варианттуулугу бул жанрдын традициялуу экендигинин бирден-бир айныксыз далили экендиги көрсөтүлөт. Калп, жаңылмач жанрларын балдар менен чоңдорго так кесе бөлүштүрүү – бул көркөм чыгармалардын структуралык түзүлүшүнүн жана мазмунун табигый татаалдыгында экендиги белгиленет. Жаңылмачтар жана калптардын сөздүн тыбыштык татаал кубулуштары аркылуу каралгандыгы, мына ошондуктан бул жанрлардын бардыгы тең эле балдар үчүн түшүнүктүү боло бербестиги, бирок ошого карабастан, жаңылмачтар менен калптар балдардын аң-сезимин курчутуп, дүйнөнү таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн ачууда, ошондой эле инсан катарында калыптануусунда мааниси өтө зор экендиги белгиленет.

Негизги сөздөр: калп, сапат, искусство, таанып-билүү, фольклор, так сүйлөө, туура сүйлөө, ой жүзгүртүү, поэтикалык эффект.

В данной статье подробно рассматривается жанровая природа жанра скороговорки (словоблудия) и обмана (лжи), их структура, тематические подразделения, а также значение преподавания его в воспитательной и языковой подготовке детей. Также подробно рассказывается о том, как повысить интерес ребенка к поэзии и укрепить его память. Показано, что вся содержательная фактура и структурный состав жанров словоблудия и лжи, а потому и их разнообразие является единственным неоспоримым доказательством традиционности этого жанра. Отмечается, что четкое деление жанров лжи и словоблудия между детьми и взрослыми обусловлено естественной сложностью структурного состава и содержания художественных произведений. Словоблудие и ложь рассматриваются через сложные фонетические явления речи, в связи с чем не все эти жанры понятны детям.

Ключевые слова: ложь, качество, искусство, познание, фольклор, ясная речь, правильная речь, мышление, поэтический эффект.

This article examines in detail the genre nature of the genre of tongue twisters (verbiage) and deception (lies), their structure, thematic divisions, as well as the importance of teaching it in the educational and language training of children. It also tells in detail

how to increase a child's interest in poetry and strengthen his memory. It is shown that the entire substantial texture and structural composition of the genres of verbiage and lies, and therefore their diversity, is the only indisputable proof of the traditionality of this genre. It is noted that the clear division of the genres of lies and verbiage between children and adults is due to the natural complexity of the structural composition and content of artistic works. Verbiage and lies are considered through complex phonetic phenomena of speech, and therefore not all of these genres are understandable to children.

Key words: lies, quality, art, cognition, folklore, clear speech, correct speech, thinking, poetic effect.

Калп жана жаңылмачтарды окутуу жөнүндө өзүнчө маселе коюу, биздин оюбузча, актуалдуу темалардан. Эмне үчүн? Анткени бул эки жанр жөнүндө жазылган аздыр-көптүр эмгектерде түздөн-түз балдарга тиешелүү калптар, жаңылмачтар кайсы экени, ошондой эле өзүнчө жарыяланган жыйнактарда, антологияларда балдар менен чоңдордун ортосунда дифференция так эмес экенин белгилей кетишибиз керек. Калп, жаңылмач жанрларын балдар менен чоңдорго так кесе бөлүштүрүү – бул көркөм чыгармалардын структуралык түзүлүшүнүн жана мазмунун табигый татаалдыгында. Эгерде калп ассоциативдик окшоштуктар жана метафоралык айкалышуулар негизинде түзүлсө, жаңылмачтар сөздүн тыбыштык татаал кубулуштары аркылуу жаралат. Мына ошондуктан калп менен жаңылмачтын бардыгы тең эле балдар үчүн түшүнүктүү боло бербейт. Бирок ошого карабастан, бул эки жанр балдардын аң-сезимин курчутуп, дүйнөнү таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн ачууда, ошондой эле инсан катарында калыптануусунда мааниси өтө зор. Эл арасында кеңири жайылган “Чоң чымын”, “Улак чымын”, “Чегиртке менен киши”, “Чынчыл киши аткан чымын”, “Беш жүз өгүз, бир кылкара”, “Бешмант”, “Кырк ооз калп”, “Бир жылы аштык бакканда” жана башка кыргыз фольклорундагы калп жанрын окутууда бир топ усулдарды колдонуу талап кылынат. Бул жанрдын аталышы эле (калп) кандайдыр бир түшүнүксүз ассоциация чакырбай койбойт. Анткени ал өзү калп андан эмне алууга болот, анын үстүнө кызылдай калп кандай акыл, кандай тарбия берет? Маселенин маңызы, бул жанр өзүнүн структура-

лык түзүлүшү боюнча акылга сыйбаган, ойго келбеген парадоксалдуу турмуштук кырдаалдарга негизделгендигинде. Жанрдын ушул бөтөнчөлүгүн ачык түшүнүү үчүн текстти толук келтирүү зарыл:

Өз атам туула электе,
 Чоң атамдын жылкысын кайтардым.
 Тууй элек бээни саап,
 Тиге элек сабага куюп,
 Ичпей мас болдум.
 Чыга элек талдын чырпыгынан,
 Укурук кыйып,
 Эше эле жиптен боо тагып бара жатсам,
 Чыга элек табылгынын түбүндө,
 Туула элек коен жатыптыр.
 Жасала элек таяк менен урдум,
 Казыла элек ийинге кирип кетти [1].

Келтирилген текстте кадимкидей окуя орун алган. Анда өз алдынча бүткөн сюжет бар. Бирок бардык окуя, бүтүндөй сюжет эч кандай акылга сыйбаган алогизмдин негизинде, тагыраак айтканда, локикага караманча каршы курулган. Чыгарманын негизги персонажи бала өз атасы туула электе чоң атасынын жылкысын кайтарат. Бул калптын башталышы гана. Калп-калпка уланат, бул-жанрдын өзгөчөлүгү. Чоң атасынын жылкысын багып жүргөн бала тууй эле бээни саап, тигиле элек сабага куюп, кымызын ичпей мас болот. Бээ тууй элек болсо, аны кайдан саайт, ал эми тигиле эле сабага эмне куят. Көрүнүп тургандай, ар бир айтылган калп өзүнчө окуя, өзүнчө турмуштук кырдаал. Бирок алар бирин-бири улайт, тереңдетет, ал турмак, парадоксалдуу түрдө калп күчөп олтурат. Бул өзүнчө бир градациялык гипербола. Чыгарманын персонажи андан ары ишин улантып (ал жылкычы эмеспи), чыга эле талдын чырпыгынан укурук жасайт, эшиле элек тачк менен уруп калса, казыла элек ийинге кирип кетет. Бул аңгемде орун алган “жылкы”, “кымыз”, “укурук”, “таяк”, “коен”, “ийин” сыяктуу көрүнүштөрдүн бири-бири менен кандай байланышы, жакындыгы бар? Туташ – алогизмдин негизинде түзүлгөн сюжет ушул бири-бирине эч жакындашпаган көрүнүштөрдү парадоксалдуу түрдө байланыштырып турат. Анткени мындагы айтылып жаткан баштан-аяк караманча калп накта турмуштун өзүндө толук түрдө кездеше турган реалдуулук. Небереси чоң атасынын жылкысын кайтарып, бээни саап, сабага куюшу-реалдуулук. Эгерде аңгеме ушул азыр биз айткан түрдө берилсе, анда чыгарманын эч кандай таасири болмок эмес. Калптарды балдардын аң сезимине жеткирүүдө окутуучунун заманбап технологиялар менен сабак өтүүсү, билгичтиги, компетенттүүлүгү өзгөчө орунда турат. Ал эми калп жанрынын көркөмдүк өзгөчөлүгү дал ушул улам күчөп, улам өркүндөп отурган калпчылык стихиясында. Төмөнкү калпты окуп көрөлү:

Бир үч арык туруптур,
 Экөө кургак, бирөөнүн суусу жок.

Үч арыкта үч балык бар экен,
 Экөө өлүк, бирөөнүн жаны жок.
 Анда үч киши туруптур,
 Экөө жылаңач, бирөөнүн кийими жок.
 Ал жылаңачтын этегине,
 Жаны жок балыкты салып бердим [2].

Бул келтирилген текстке байланыштуу бир маанилүү учурга көңүл бөлбөй коюшка болбойт. Эгерде жогорудагы мисалдагы сюжет алогизмдин негизинде курулса, бул сюжеттин окуясы кандайдыр бир “сөз оюнуна” негизделип жасалганы көрүнүп турат. Маселен, үч арык турат, экөө кургак, бирөөнүн суусу жок, демек, үчөөнүн тең суусу жок, же үчөө тең кургак деген сөз. Ошондой эле үч арыктагы үч балыктын, экөө өлүк, бирөөнүн жаны жок деген сөздүн жөнөкөй логикасы үчөөнүн тең жаны жок дегенге алпарат. Андан ары аралап көрөлү: үч киши турат, экөө жылаңач, бирөөнүн кийими жок бул деле үчөө жылаңач деген сөз. Демек, окуянын өнүгүшү, сюжеттин чырмалышы толук түрдө логикалуу. Анда мунун эмнеси калп? А, чынында, ушул “үч арык”, “үч балык”, “үч киши” жөнүндөгү айтылгандын баары тең калп экенин чыгарманын жыйынтык саптарынан улам билебиз. Эгерде киши жылаңач болсо, анда анын “этеги” жок, этек жок болсо “киши” жок, ал эми киши жок болсо, демек, “балык” жок, балык жок болсо, “суу” жок, демек, суу жок болсо, “арыктын” өзү жок. Көрүнүп тургандай, чыгарманын ушундай тескери логика боюнча курулушу да алогизм принцибине негизделген. Калп жанрынын өзгөчөлүгү анын негизги поэтикасы төмөнкүдөй сюжетте өтө ачык берилген.

Келе жатсам үч там туруптур
 Экөөнүн төбөсү жок,
 Бирөөнүн төбөсү тешик.
 Ал үч тамга кирсем,
 Үч казан туруптур,
 Экөөнүн түбү тешик
 Бирөөнүн түбү жок.
 Жаны жок балыкты салып,
 От жакпай бышырып,
 Жебей тойдум [3].

Адегенде, мында айтылгандардын баары тең кадимки кадыресе турмуштагыдай, эч кандай апыртуу, эч кандай калпы жок. Үч там турат, экөөнүн төбөсү жок, бирөөнүн төбөсү тешик, үч казан турат, экөөнүн түбү тешик, бирөөнүн түбү жок. Бардыгы кадресе турмуштагыдай. Бирок ушундан аркысы уламдан-улам күчөтүлгөн, апыртылган калп. Персонаж түбү жок казанга жаны жок балыкты салып, от жакпай туруп эле кадимкидей бышырып, жебей эле тоюп алат. Күтүлбөгөндөй кубулуу, метаморфоза. Азыр эле жөнөкөй айтылып жаткан кадыресе реалдуулук өзүнүн карама-каршылыгына, калпка айланат. Жогорудагы калп жанры жөнүндө айтылгандарды жыйынтыктап келип айтсак, бул жанр, сөзсүз, кыргыз балдар фольк-

лорунда өсүп өнүккөн формалардын бирине жатары чындык. Тилекке каршы, бул жанрды окутуу технологияларын иштеп чыгуу жетишээрлик болбой жатат. Ошондой болсо да, калп жанрынын окутуу технологияларын баштан-аяк ырааттуу өз алдынча изилдөөгө толук татыктуу экенин айткыбыз келет.

Жаңылмачтар жанры көркөм сөз өнөрү катарында өзүнүн гана менчиктүү касиет-сапатына – ээ. Ал касиет-сапат – бул анын дүйнөнү таанып-билүү, көркөмдүк-эстетикалык касиет-сапаты. Кыргыз балдар фольклорун өзүнчө жыйнак түрүндө жарыялаган, ага кеңири кириш сөз жазган окумуштуу Г.Орозова жаңылмачтар жөнүндө мындай деп аныктама берген: “Жаңылмачтар баланы эрте жашында так жана туура сүйлөөгө үйрөтүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп саналат. Анын жардамы менен бала так сүйлөөгө, сезимталдыкка, өз алдынча ойлоого, тез реакция кылууга үйрөнөт. Ошондой эле баланын поэзияга болгон шыгын арттырат, эске тутуусун бекемдейт. Ой жүгүртүүсүн, акыл-эсин, көркөм табитин өстүрөт” [4, 15-б.].

Бир аз башкача багытта, бирок мааниси боюнча ушуга эле жакын ойду профессор М.Сулайманов да айткан: “Эл бат айтма жаңылмачтарды нукура тарбиялоо максаты менен жараткан десе болот, мектеп жашына чейинки бөбөктөр менен кенже мектеп балдарынын сөз байлыгы жарды келет, кээ бирөөлөрү үн түйүнү менен тыбыш жалгоо аракетинен мүчүлүшөт” [5, 48-б.].

Жаңылмачтар жөнүндөгү мааниси жагынан бирдей, үндөш бул пикирлерди бекеринен келтирип жатканыбыз жок. Көрүнүп тургандай, бул көз караштардын авторлору өз ойлорунда жаңылмачтардын таалим-тарбиялык маанисине басым коюшкан. Албетте, жалаң эле жаңылмачтар эмес, дегеле балдар чыгармаларынын бирден-бир бөтөнчөлүгү анын таалим-тарбиялык багытта экендиги талашсыз. Ошондуктан балдар фольклорунун бул түрлөрү дидактикалык чыгармалардын катарына кийирилип келет.

Маселени дал ушул аспектиден караганда, жаңылмачтар жанрынын түзүлүшү, ички конструкциясы күтүлбөгөн суроолорду туудурбай койбойт. Кайсы гана жаңылмачты алып карабайлы, маанисин айтпай эле коелу, а дегенде сөздүк-синтаксистик, жанрдык-композициялык түзүлүшү өзүнүн бир топ татаалдыгы менен көңүлдү бурат. Бир мисал келтирели:

Ал аралда марал,

Бул аралда марал.

От экен маралга да арал.

Оттосун аралга да марал [6, 71-б.].

Өзүнчө бүткөн бул чакан миниатюралык чыгарма эки сөздүн, эки түшүнүк “Оюнунун” негизинде түзүлгөн, “арал” - “марал” болуп, алар бири-бири менен опоной, жеңил уйкашат. Ошондой эле айтууга да – оной, ары жеңил. Бирок укмуштай кооздук, укмуштай

чеберлик менен иштелген тавтологиялык уйкаштыктар, өзүнөн-өзү уйкашып жаткандай сезилген сөздөрдү ылдам жана жаңылбай айтып берүү балага гана эмес, чоңдорго да бир топ кыйынчылыктарды туудурат.

Жаңылмачтын негизги максаты – фонетикалык жагынан татаал түзүлгөн сөз тизмегин жаңылбай, туура айтууга көндүрүп, үйрөтүү гана эмес, ошону менен бирге эле балдарды сөз курулушуна жана сөз конструкциясына аң-сезимдүү мамиле жасоого үйрөтүү. Окутуучу дал ушул маселелерди эске алуу менен чеберчиликте окутуп, үйрөтүүнү негиз кылып алуусу абзел.

Дагы бир мисалды карап көрөлү, ал бар болгону үч саптан турат:

Ай, ай Айдарбай!

Кызыл мүйүз уюңду

Үйүңө айдай бар [7, 71-б.].

Мааниси боюнча ачык, карапайым турмуштук эпизод. Бирок ал кандай гана керемет текст менен иш жүзүнө ашырган. Муну үндүү жана үнсүз тыбыштардын дисгармониясы менен өзүнчө бир поэтикалык фрагмент десе да болот. “Айдарбай - айдай бар”, “мүйүз”-“уй”-“үй” деген түшүнүктөрдүн өз ара айкалышпай турган абалы жаңылмачтын нукура көркөмдүк табиятын жаратат. Мындай деп айтуунун өзү – парадоксалдуу. Эгерде сөздөр, түшүнүктөр бири-бири менен, же маани жагынан, же угулушу жагынан айкалышпай турса, анда кайдан жүрүп, поэтикалык эффект жаралат. Албетте, бул жаңылмачтын жаралышы баарынан мурда кыргыз тилинин тыбыштык-фонетикалык өзгөчөлүгүнө негизделген.

Ушул ойду андан ары улантып көрөлү. Жаңылмач сөзсүз түрдө кыргыз тилинин фонетикалык түзүлүшүнө ылайык келип чыгат. Мисалы: Беш кашка кой, бешөө башка кой”. “Б” жана “Ш” үнсүз тыбыштардын кайталанышынын натыйжасында курулуп жаткан жаңылмач өзүнүн жөнөкөйлүгү менен да, билинбеген татаалдыгы менен да айырмаланат. Бат айтуу учурунда, өзгөчө кайра-кайра кайталап айтуу учурунда, жаңылбай коюу мүмкүн эмес. Тыбыштык тавтологиянын максаты да ушунда. Бирок жаңылмач баланын “оюуну” үчүн гана эмес, ал баарынан мурда турмушту жана дүйнөнү таанып билүүнүн каражаты катарында кызмат кылат. Ал эми мындай таанып билүү кадыресе турмуш-тиричиликтен, башкача айтканда, кашка койдун, беш башка экенин ажыратып билүүдөн башталат. Мына ушундай жагдайларды окутуучу балдарга түшүндүрүп окутууда абдан дилгирик талап кылынат.

Көп варианттуулук жаңылмач жанрына да өтө мүнөздүү. Мисал катарында “Өйүз арал, бул өйүзгө арал”, “Белестеги беш башка кой”, “Бул бал каймак” - деген сыяктуу саптар менен башталган жаңылмачтарды келтирүүгө болот.

Көп варианттуулуктун чыгышы өтө ыңгайлуу жана орундуу табылган сөздүк, тыбыштык айкалышка жараша болоруна көп сандаган материалдар далил болот. Бирок булар бир эле жаңылмач эмес, тыбыштык, сөздүк жаңыча айкалыштардын негизинде жаралган жаңы жаңылмач болуп эсептелет.

Ана арал, мына арал,

Ана арал-мал арал,

Мына арал-марал арал,

Мал, марал аралды аралаарбы.

Марал, мал аралды аралаарбы [8, 79-б.].

Биз жогоруда “арал” - “марал” деген сөздөрдүн катышуусу менен түзүлгөн жаңылмачты талдоого алган элек. Мына бул ошол эле жаңылмачтын дагы бир вариантындай көрүнөт. Ал турмак, ошондогудай эле “арал” - “маралдын” улам кайталоосунан жаралган тавтологиялык уйкаштык. Бирок ошого карабастан, “мал” деген бир эле түшүнүктүн киргизилиши жаңылмачтын мазмунун түп-тамырынан бери өзгөртүп жиберет. Сөз бул жерде мурдагыдай “бир арал” жөнүндө эмес, эми “эки арал” жөнүндө (“мал арал - марал арал”) дал ошонун натыйжасында жаңылмачтын бүтүндөй мазмундук фактурасы, структуралык түзүлүшү кескин өзгөрүп кетиши жөнүндө жүрүүдө. Ушундан улам жаңылмачтын көп варианттуулугу (ал эми ар бир вариант өз алдынча бүткөн чыгарма) бул жанрдын традициялуу экендигинин бирден-бир айныксыз далили деп жыйынтык чыгарсак болот.

Орус окумуштуусу В.Я. Пропп өзүнүн “Фольклор жана чындык” деген эмгегинде балдардын ыр фольклору өзүнчө бир асыл нарктуу дүйнө экенин белгилеп келип, мындайча жазат: “Кенже балдар үчүн жана эң кенжелер үчүн, атайы ата-энелер же улуулар үчүн ырдалган ырларды ажырата билүү керек [9, 74-б]. Бул айтылган сөз – жаңылмачтарга да тиешелүү. Анткени жаңылмачтын арасында атайын жашы жагынан чоңураак балдарга ылайыкталып жаратылгандар да бир кыйла кездешет. Биздин оюбузча, алар көбүнчө атайы эле “тилдик көнүгүүлөр” үчүн жаратылгандай сезилет. Анткени аларда ачык, даана айтылган ой, идея берилбейт, ырас, кандайдыр бир деңгээлде таанып-үйрөнүүчүлүк фактылар, предметтер, окуялар жөнүндө бир топ маалыматтар айтылат. Бирок, кантсе да жаңылмачтардын негизги максаты-лингвистикалык проблемага байланыштуу, анын сөздүк, тыбыштык, ал тургай синтаксистик курулушу өтө татаалданып “оюнга” катышкандарды бир топ убарачылыкка дуушар кылары талашсыз.

Эртең аркарлар марчага марчалайт,

Эртең аркарлар марчага маргалашса,

Биздин жердеги аркарлар маркага маргалабай.

Кимдин жериндеги аркарлар марчага марчалайт? [10, 73-б.].

“Марча” – туздуу топурактуу жер. Тузсураган аркарлар ошол жерге барып “марчалайт” (топурак жалайт). Кыргыз тилин жакшы билбегендер, же жакшылап өздөштүрө электер үчүн жаңылмачтын мааниси оңой менен ачылбайт. Мына ошондуктан жаңылмачтын бүтүндөй туруш-турпаты дал ушул “марча” деген сөздүн тегерегинде түзүлгөн. Ушундан улам келип чыккан жаңылмачтын татаалдыгы чыгарманын көркөмдүк касиет-сапатын белгилейт. Демек, мындай жаңылмачтар жашы улуу өспүрүмдөргө арналганы талашсыз.

Ушул ыңгайдан караганда, жаңылмачтар жөнүндө өзүнчө маселе коюу, биздин оюбузча, актуалдуу темалардан. Эмне үчүн? Анткени бул жанр жөнүндө жазылган аздыр-көптүр эмгектерде түздөн-түз балдарга тиешелүү жаңылмачтар кайсы экени, ошондой эле өзүнчө жарыяланган жыйнактарда, антологияларда балдар менен чоңдордун ортосунда дифференция так эмес экенин белгилей кетишибиз керек. Жаңылмач жанрынын балдар менен чоңдорго так кесе бөлүштүрүү – бул көркөм чыгармалардын структуралык түзүлүшүнүн жана мазмунун табигый татаалдыгында. Жаңылмачтар сөздүн тыбыштык татаал кубулуштары аркылуу каралат. Мына ошондуктан жаңылмачтын бардыгы тең эле балдар үчүн түшүнүктүү боло бербейт. Бирок ошого карабастан, жаңылмачтар балдардын аң-сезимин курчутуп, дүйнөнү таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн ачууда. Ошондой эле инсан катарында калыптануусунда мааниси өтө зор.

Албетте, жаңылмачтардын жанрдык табияты, алардын курулушу, тематикалык бөлүнүштөрү жөнүндө өзүнчө кеңири сөз кылууга болот. Биз бул макалада жаңылмачтардын таалим-тарбиялык жана балдардын тилин жатыктыруудагы маанисине, жана анын окутулушуна гана токтолдук.

Адабияттар:

1. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. - Фрунзе: Мектеп, 1980. - 76-б.
2. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. - Фрунзе: Мектеп, 1980. - 76-б.
3. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. - Фрунзе: Мектеп, 1980. - 76-б.
4. “Эл адабияты сериясы. Балдар фольклору. 20 т. - Бишкек, 1998. - 15-б.
5. Сулайманов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. - Ош, 1992. - 48-б.
6. Балдар фольклору. 20 т. - Бишкек, 1993. - 71-б.
7. Балдар фольклору. 20 т. - Бишкек, 1998. - 71-б.
8. Балдар фольклору 20 т. - Бишкек, 1998. - 73-б.
9. Пропп В.Я. Фольклор и действительность [Текст] / В.Я. Пропп: Избр. статьи. - М.: Наука, 1976. - 74 с.
10. Балдар фольклору. 20 т. - Бишкек, 1993. - 74-б.
11. Саттарова А.Т. Специфика и исследования детской литературы. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. №. 6. С. 180-182.